

Magyar ügyek

Becskereki családi dokumentumok

Az itt következő szöveg egy készülő dokumentumregény része. A központi szereplők Farkas Geiza, Kiss Ernő aradi vértanú dédunokája és Borsodi Lajos, Klein Mór nagybecskereki főrabbi fia. Farkas Geiza társadalomtudománnyal foglalkozott. Borsodi Lajos ügyvéd volt és író. A két világháború között mindkettejüknek nagy szerepük volt a vajdasági magyar kultúréletben. Barátok is voltak, sorosaik érintkeztek. A családi irattárban maradt periratok és nagyapámnak írt levelek rögzítik is ezeket a sorokat. Ebben a prózarészletben az iratok Borsodi Lajos távozását mutatják – Nagybecskerekről és az életből is.

Négyessel induló évszámok

1940

Kínában az utcákon néha ki van hagyva a négyes házszám. Átugorják, mert a négyes a halálhoz kötődő szerencsétlen szám. A történelemnek nem sikerült ilyen ugrás. A harmincas évek után a negyvenes évek következtek – és igazolták a kínai hiedelmeket. Farkas Geiza is érezte, hogy baj jöhet. 1940. december 1-jén ezt írja Budapestről: „Beléptünk az emlékezetes 1940. év utolsó hónapjába is. Úgy hat ez, mint a lóversenyek egy-egy futamának utolsó fordulójánál a csengetés. Csak azt nem tudjuk, a mi esetünkben merre is lesz a forduló.”

Európa egy kicsit meg is előzte a kínai hiteket. Ezt nemcsak a történelemkönyvekben, hanem az iratok-

ban is látom. 1939 novemberében három lengyel érkezett hozzánk Becskerekre. Kettőnek Bzowski volt a vezetékneve, a harmadiknak Przyborowski. Néhány hónapig a mi házunkban laktak. Ezt az is magyarázhatja, hogy nagyapám húgának lengyel férje volt, aki távolabbi rokonságban állt a Bzowski családdal. De része a magyarázatnak az is, hogy 1939 szeptemberében Hitler megszállta Lengyelországot. Sokan szöktek. A mi három vendégünk Jacek Bzowski autójával érkezett. Kerülővel jöttek, Moldován és Románián keresztül, mert Csehszlovákia is Hitler kezében volt. Aztán 1940. január 13-án Jacek Bzowski szerződést köt. A másik fél Cvetko Milutin becskereki kereskedő. A másolat itt van az iratok között. Jacek Bzowski eladta Ford Torpedo autóját 3000 dinárért. A szerződés első sorában így lett azonosítva az eladó: „Jacek Bzowski, Krakkói (valamikor Lengyelország) lakós, pillanatnyilag Petrovgradban tartózkodik Cara Dušana 10 címen”. Szóval amikor a négyes is bekerült az évszámba, Krakkó a „valamikor Lengyelország” városa volt.

1940. november 11-én Geiza a válóperéről ír nagyapámnak. A levél az Erzsébet Szállóból lett címezve. Egy ideig ott is lakott. Jugoszláviában maradt tőkebefektetésekről ír, közli, hogy ezeket is fel lehet használni „B. I. irányában fennálló kötelezettségeim teljesítésére”. Idemá-

solok még egy mondatot: „A jogi és célszerűségi formula megtalálását már Reád és Józsira bízom.” Apámat („Józsit”) Geiza korábban is többször említi, de inkább gyerekként, családtagként. Most ügyvédi szerepbe került. Geiza ügye pedig már generációkon átívelő válóper lett.

Abban a levelében, amelyet Geiza néhány héttel később, 1940. december 1-jén ír, a sorsforduló jelzése mellett vannak fordulatot semmibe vevő, szokásos módon tovább ügető közlendők is. Arra kéri nagyapámat, hogy adjon át Bobor Gyulának vagy Eszkának 500 dinárt, Unterreiner Ferencnek 200 dinárt és „a magyar karácsonyra szegényeknek 300 dinárt”. Emellett fizesse elő egy-egy negyedévre a Híradót, a Reggeli Újságot, a Magyar Életet és a Letopis Matice Srpske folyóiratot. Geiza aláírása mellé a nagyapám odairta, hogy minden rendezve lett. A levél hátoldalán pedig Unterreiner Anna (Ferencnek talán a felesége vagy a nővére) egy német mondattal igazolta, hogy átvette a 200 dinárt. Alatta Bobor Eszter írja, hogy a „mai napon Dr. Várady Imre ügyvédtől átvettem 500 dinárt”. Az, hogy Geiza ezúttal egy negyedévre rendelt újságokat, ügyes húzás volt. Egy negyedév elmúltával következett a német megszállítás. Ha fél évre vagy egy évre fizet elő, a pénz egy része kárba vesztett volna.

1940-ben Borsodi Lajos egy 57 éves becskerek. Megtaláltam a fényképét is ebből az évből. Egy 1940-ben kiadott füzetben bukkantam rá. A Magyar Közművelődési Egyesület összefoglalókat közöl azoknak a tagoknak a tevékenységéről, akik fontos szerepet töltenek be a becskerek kultúréletben.

Sok minden állt e komoly arc mögött. Ügyvédi mindennapok is, rímekbe rendezendő emlékek is, váltakozó jövőérzés is. 1940-ben Borsodi Lajos egyik írásában kivégzést említ – igaz, tréfásan. Két verses színjelenetet közöl a *Naplóban* – és éppen október 6-án. A cím: *Mátyás és a jogász*.

A szín a kolozsvári Mátyás király tér. Borsodi Lajos Kolozsvárott fejezte be jogi stúdiumait. Jól ismerte a Mátyás király-szobrot és környezetét. 1940-ben már vagy harminc éve becskerek ügyvéd és író – de az emlékek megmaradtak. Most utólag elbeszélget Mátyás királlyal, aki látja, hogy Lajos szomorúan ül a lócán. Mátyás előbb leszól, majd le is száll a lóról, hogy beszéljen a szegény jogással (vagy joghallgatóval). Bukás kerül szóba. A jogász (Lajos) szerint:

*Viharzik, király, bús fejem felett.
Midőn majd holnap lebukik a nap
Én is bukom.*

Mátyás király ezután megkérdezi, hogy miért és hol bukik. Lajos, a jogász ezt válaszolja:

Az egyetem a kivégzési hely.

Aztán kiderül, hogy vizsgáról és vizsga elbukásáról van szó. Mátyás király segíteni akar. Némi töprengés után elvállalja, hogy elmegy Lajos helyett vizsgázni, hogy megoldójanak a dolgok. Lajos ezalatt felül a lóra. A király visszatér, váltják egymást a lovon, de nincsen öröm. Mátyás király komor. Megbukott a vizsgán. (Pedig a Mátyás-féle törvénycikkéről kérdezett a bőszi professzor.) A II. jelenet vége felé ezek a sorok állnak:

A jogász (szünet után, sóhajtva):

Meghalt Mátyás...

*Mátyás (sóhajtva):
oda a vizsgadíj!*

1940-ben nem csak Farkas Geiza érzett már zord jelzéseket, de az élet még nem ezekhez igazodott. (Legalábbis Becskereken nem.) Humor-nak is volt még esélye. Tetszett, ha valaki szellemesen kevergeti az „oda az igazság!”, „oda a vizsgadíj!” változatokat. És épeszű becskereki olvasók is derültek *Az egyetem a kivégzési hely* verssoron. Egy fél évvel azután, hogy megjelent a *Mátyás és a jogász*, másként alakultak a dolgok. A „kivégzés” szón már semmilyen kontextusban sem lehetett mosolyogni.

Két dátum nélküli Borsodi-levél

Farkas Geiza leveleit ügyvédi iratcsomókban találtam. Ebben logika is van. Több levélben vannak ugyan személyes közlendők, megosztott gondolatok, töprengések, de ezek után (vagy előtt) ott áll leírva valami

elintézendő is. Amikor a harmincas években Geiza már inkább Bécsben és Pesten tartózkodik, terebélyesedik az ügyvédi munkakör. A válóper és az ingatlaneladási szerződések hozadéka mellett az eleméri életvitel is ügyvéd által intézendők közé sorolódik. Ügyvédre (vagy ügyvéd barátira) marad, hogy rendezze az orvosi kezelés költségeit, hogy előfizessen vajdasági lapokra és folyóiratokra, hogy sírkövet állíttasson az eleméri temetőben. Ügyvédi teendővé alakult az is, hogy Geiza bundáját elvigyék az eleméri kerti házból, mert másutt van rá szükség. Így a több mint száz megőrzött levélben Geiza napi teendői is megmaradtak. Látszanak sorsváltások is.

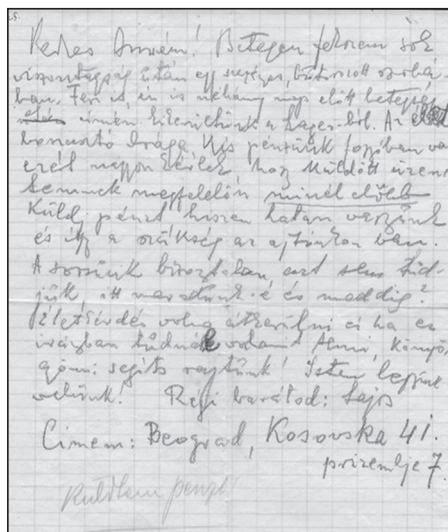
A Borsodi-levelek nem ügyvédi iratcsomókból kerültek elő. Keveset találtam. Ennek leginkább az lehet az oka, hogy Borsodiék is, a nagyapám és az apám is ugyanabban a városban éltek. Rendszeresen találkozhattak a bíróságon, mert ügyvédek voltak, együtt voltak kultúreseményeken, mert odatartoztak, és gyakran összejöhettek kávézóokban is. Inkább közvetlenül beszéltek egymással. Borsodi Ferencnek megmaradt néhány levele, amelyeket az apámhoz intézett. Ezek egy nagyobb borítékba kerültek valamilyen rendezés nyomán. A borítékot egy külön polcon találtam. Erre ma útmutatásként „érettségi találkozók” feliratot ragasztanék. (Lehet, hogy állt is ott valamikor egy ilyen cédula.) Félre lettek téve érettségi találkozók meghívói, fényképeket, levélváltásokat az osztálytársakkal. Az egyik fénykép 1929-ben készült. Ez volt az érettségi tabló. Kissé megdohosodott, törölgettem, de így is alig tudtam rajta felismerni az arcokat. Ott áll címként, hogy A BECSKEREKI

FŐGIMNÁZIUM MAGYAR TAG. ÉRETTSÉGIZŐI. Aztán amikor alaposabban megnéztem, láttam, hogy a „BECSKEREKI” szó előtt áll egy apró „v” betű. Tehát „v.BECSKEREKI”. Egy jelzett, de el nem végzett főhajtás a város szerb hivatalos neve, Veliki Bečkerek előtt. Egyébként az apám a harmadik sorban balról a hetedik, mellette Borsodi Ferenc látható. Neveket az eredeti képen is nehéz olvasni, de az pontosan látszik, hogyan nézett ki 1929-ben egy érettségi tabló:

110

Borsodi Lajosnak csak két levele került elő. Ezek mögött más a hátter, mint amelyet Borsodi Ferenc és Farkas Geiza levelei mögött látok. Megszűntek a mindennapok. Lajos leveleit egy *Magyar ügyek* feliratú aktában találtam. Több ilyen akta is van, leginkább a kisebbségpolitika eseményeit látom bennük, és sikeres vagy sikertelen ügyintézés. Borsodi Lajos két levelét nem tudom az „ügyintézés” szóburok alá vonni. Nem fér oda. Mindkettő megrendítő és rejtélyes is. Akkor írta őket, amikor fiával együtt a belgrádi haláltáborba hurcolták. De az egyik levelet mégsem onnan írta. Dátum nincs a leveleken, a sorrend sem világos. Régóta próbálok erre magyarázatot találni. Odáig jutottam, hogy ma tájékozottabban találgatok. Itt van az egyik (vagy az első, vagy talán a második) levél:

Ceruzával van írva, nem könnyen olvasható, ezért legépeltem:

„Kedves Imrém! Betegen fekszem sok viszontagság után egy szegényes bútorozott szobában. Feri is, én is néhány nap előtt betegség okán címén kikerültünk a Lager-ből. Az élet borzasztó drága. Kis pénzünk fogyóban van, ezért nagyon kérlek, hogy küldött üzenetemnek megfelelően minél előbb küldj pénzt, hiszen hatan vagyunk és így a szükség az ajtónkon van. A sorsunk bizonytalan, azt sem tudjuk, itt maradunk-e és meddig? Életkérdés volna átkerülni és ha ez irányban tudnál valamit tenni, könyörgöm, segíts rajtunk! Isten legyen velünk!”

Régi barátod: Lajos

Címem: Beograd, Kosovska 41 prizemlje 7

A levél alján a nagyapám odaírta piros ceruzával: „küldtem pénzt”.

A Kosovska utca Belgrád központjában található. Ebben az utcában, szintén a páratlan oldalon van a filmmúzeum is. A „prizemlje” földszintet jelent. Ennyi világos. De hogy történhetett, hogy Borsodiék kikerültek a lágerből,

és egy földszinti lakásba jutottak? Először Ivan Ivanjit kérdeztem. Ő maga Auschwitz-túlélő, szüleit szintén Becskerekéről hurcolták a belgrádi lágerbe. Valószínű, hogy Borsodiékkal együtt. Nem tudott rá magyarázatot adni. Borsodi Lajos levelében azt közli, hogy ő és a fia betegként kerültek ki a gyűjtőtáborból. A megfogalmazásban érzek valamilyen hátramaradt normalitásfoszlányt. Rendes színtereken elvárják egy jogásztól (és írótól is), hogy pontosan fogalmazzon. Ez most valahogy folytatódott a Kosovska 41-ben is. Lajos előbb leírta, hogy betegség „okán” kerültek ki a lágerből, de ez talán nem lett volna volt egészen pontos, lehet, hogy nem voltak igazán betegek. Az adott helyzetben ezt persze nem lehetett bevallani, de félrevezetni sem akarta a nagyapámat. Ezért áthúzta, hogy „okán”, és odaírta, hogy „címén”. Ez hibátlan megoldás. Belefér a tényleges és a látszólagos betegség is. Korábban Borsodi ugyanezzel a jogászai körütekintéssel fogalmazott a Hetényi Földművelésügyi- és Erdőgazdálkodási Minisztérium ügyvédeként és Mátyás király lócatársaként is.

Lehetséges, hogy betegség okán/címén kiengedték Borsodiékat a lágerből? Megkérdeztem néhány embert, akiknek közelebbi kötődése van a belgrádi gyűjtőtábor áldozataihoz. Nem tudtak választ adni. Többen mondták, szüleiktől azt hallották, hogy ismerősök vagy rokonok táborba hurcolása után megszakadt velük a kapcsolat, és hírek sem jutottak át a rácson. Aztán egy volt diáklányom kapcsolatba hozott a belgrádi Holokauszt Kutatási és Oktatási Központtal (Centar za istraživanje i edukaciju holokausta). Elküldtem a Borsodi-levelet eredetiben és szerb fordításban. Megtudtam, hogy voltak ilyen esetek.

1941 augusztusa és decembere között a *Topovske šupe* gyűjtőtáborban voltak a zsidó foglyok. Itt nem volt sem kórház, sem egészségügyi szolgálat. Egy darabig létezett Belgrádban egy zsidó kórház. Más kórházba nem mehettek zsidó betegek. A *Topovske šupe*-ből néhányszor valóban elkülönített magánlakásokba helyeztek át betegeket. A Holokauszt Központból Nikola Radić válaszolt a kérdéseimre. Megerősítette, hogy az áthelyezetteket nem a láger látta el étellel. Tulajdonképpen a zsidó közösségnek kellett volna gondoskodnia róluk, de valójában ez már nem önálló zsidó közösség volt, hanem a megszállók által szervezett Zsidó Tanács (Judenrat) – és nem igazán alakult segítség. Ezért kellett a pénz. Radić azt is elmondta, hogy a szökésre gyakorlatilag nem volt esély. Azt nem tudtam meg, hogy a foglyok maguk jártak-e étellel vásárolni, vagy meg kellett hogy kérjék a Kosovska 41 valamelyik lakóját. Viszont a válasz után tudom, hogy Borsodi 1941 augusztusa és decembere között írhatta a levelet, mert ez időben helyeztek ki magánlakásokba beteg foglyokat.

Ebben az időszakban íródhatott a másik levél is. A következő mondattal indul:

„Ismét lágerbe hurcoltak, földön fekszünk, a helyzet kilátástalan, semerre sem nyílik ablak.”

Nem tudom, hogy metafora vagy egyszerű tény volt, hogy olyan falak között vannak, melyekről semerre sem nyílik ablak. Vagy mindkettő.

Aztán itt van a kérdés, hogy honnan kerültek Borsodiék ismét vissza a lágerbe. Ha csak a két levél maradt volna meg, nyilván az a magyarázat alakulna előttem igazsággá, hogy a Kosovska 41-ből. De van a *Magyar*

ügyek iratcsomóban két Borsodi Lajos-névjegy is, melyeknek a hátlapjára üzenetek lettek írva. E névjegyeket korábban már említettem a *Libatoll és történelem* című dokumentumpróza-kötetemben. Borsodi Lajost előbb egy becskerekai lágérbe hurcolták fiával, Ferencsel együtt, onnan juttatta ki valaki által a névjegyre írt üzeneteket. Az egyikre ez van írva: „Kedves Imre! Kérlek, jöjjön el valaki azonnal közületek.” A „közületek” az apámra és a nagyapámra vonatkozott. Gimnazista koromban azt hallottam az apámtól (vagy talán Piroska nagynénémtől), sikerült kijárni, hogy Lajost és fiát kiengedjék. Ezt tartja valószínűnek Sajti Enikő történész is. Szóval lehet, hogy Lajos azt közli, a becskerekai gyűjtőtáborból való kiszabadulásuk után hurcolták ismét lágérbe – ezúttal a belgrádi *Topovske šupe* gyűjtőtáborba. Ha így van, akkor az „ismét lágérbe hurcoltak” kezdetű levél a korábbi, ezt követi a Kosovska 41-ből írt levél. De vajon tényleg így van-e? Egy módon tudom csak kezelni a lehetséges magyarázatokat – úgy, hogy azonos tisztelettel tesztek egymás mellé két egymásnak ellentmondó igazságot.

Néhány évvel ezelőtt (a 60. érettségi találkozón) megtudtam valami közvetlenebbet a becskerekai lágerről. Schwann Ernő osztálytársam ekkor mondta el, hogy anyjával együtt őt is a becskerekai zsidótáborba hurcolták, és hogy rövid idő után az apámnak sikerült őket kimenteni. Amikor 1941 tavaszán táborba vitték, Ernő kétéves volt. Egy kaszárnyában tartották fogva. Később e kaszárnya mellett indultunk mindketten iskolába 1946-ban. Két házzal volt odébb az iskolaépület. Ernő valamivel közelebb lakott az iskolához és a kaszárnyához is. Az utca

melyben a lakásuk volt, egyenesen a kaszárnyáig vitt, ott kellett csak balra fordulnia az iskola felé. Nem tudom, emlékezett-e arra, hogy öt évvel korábban mi történt vele a kaszárnyában. Egyébként volt úgy, hogy együtt indultunk haza. Nem mentünk el a kaszárnya előtt, mert ott egy katona őrködött, inkább elkerültük. Az iskolából rögtön átmentünk az utca másik oldalára, onnan folytattuk. A kaszárnyát „honvédkaszárnyának” hívtuk. Ekkor már a Jugoszláv Néphadsereg tanyázott benne, valamivel korábban a német megszállók használták. Amikor Ernő és én megszülettünk, a Jugoszláv Királyság hadseregének kaszárnyája volt. Korábban a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság hadseregének a kaszárnyája. A szüleink gyermekkorában még honvédkaszárnya volt. Mi már csak azt tudtuk, hogy valami miatt így hívják. Ernőnek volt egyébként egy bátyja is, de őt nem hurcolták táborba. Az aprólékos német pontosságának is voltak határai. Ernő apja német származású volt, az anyja magyar zsidó asszony. Amikor az első fiú megszületett, Vladimirra keresztelték. Váltakoztak a közhangulatok, felfogások, és éppen egy olyan közszellem volt soron, amely ilyen megoldást szorgalmazott. Aztán a német megszállás küszöbén Vladimirt átkeresztelték Sigismundra. Ezzel a névvel nem vitték el zsidótáborba. Pedig ő is, Ernő is ugyanannak az apának és anyának voltak a gyermekei. Megkérdeztem Ernőt, hogy milyen mesterkedéssel sikerült őt és az anyját kiszabadítani. Ernő elmondta, hogy az apám döntő érve a vegyes házasság volt. Ez az érv sem volt mindig sikeres. Ezúttal, hála istennek, igen.

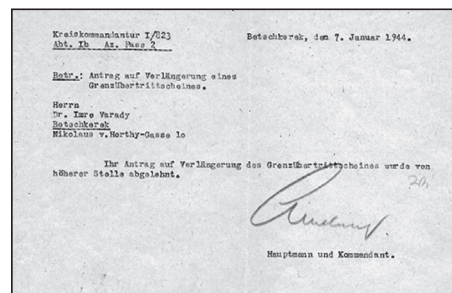
Ernő története valószínűbbé teszi, hogy az apámnak (vagy a nagyapám-

nak) Borsodiékat is sikerült kiszabadítani. Bár itt a vegyes házasság nem lehetett érv. Talán volt a döntéshozók között valamilyen helyi német, aki még képes volt nemcsak fajokat, hanem konkrét becskerekeiket is látni? Nem tudom. Meg kellett volna, hogy kérdezzem az apámat, de akkor ez a világ távolabb volt tőlem, mint ma (bár annak idején sokkal kevesebb év választott el tőle). Schwann Ernónél is valahogy így volt.

A levélben, melyet akkor írt, amikor (Becskerekről vagy a Kosovska 41-ből) visszahurcolták a lágerbe, Lajos elmondja, abban reménykedik, hogy „a napokban a magyar hadsereg bevonul” a Bánátba is. Aztán ezzel a mondattal folytatja: „Nem kételkedem benne, hogy akkor te és veled együtt az ott élő magyarság nem fog megfélemleni rólunk, akik 23 éven keresztül könnyel és a szívünk vérével megmaradtunk magyaroknak és akik a magyar gondolatért minden áldozatot meghoztunk.”

Becskereken többször keringett az a hír, hogy nemcsak a Bácska, hanem a Bánát is magyar hatalom alá kerül. Voltak olyan hírváltozatok is, hogy ez néhány napon belül megtörténik. Lehet, hogy nemcsak azok hittek ebben, akik Borsodiéknak továbbították a hírt, hanem Horthy is. Nem így lett. Becskereken részsikere volt csak Horthynak. A Cara Dušana utcát az ő nevére keresztelték. Mi is ebben az utcában laktunk. Egy levélben, mely nemrég került a kezembe, látom, hogy még a részsikerben is volt fenntartás. Nem Horthy Miklós utca, hanem Nikolaus v. Horthy Gasse lett az új név. Ezt mutatja a levél, melyet 1944. január 7-én írt a nagyapámnak a megszálló hatóság. A német megszállás után csak határátlépési engedély-

lyel lehetett Magyarországra utazni. Nagyapámnak is volt ilyen engedélye. Többször utazott is. Az engedély érvényes volt még 1943 novemberében, amikor – amint a naplójából látom – születésnapok okán utazott Pestre. Ugyanaznap volt születésnapja Ernő nagybátyámnak és Lederer György nagybirtokosnak, aki zsidóként Csó-káról szökött Pestre. Mindkét születésnapot megünnepezték. Utána, 1943 végén, nagyapám ismét beadott egy határátlépési kérelmet, hosszabítást kért a következő évre. Ez nem járt sikerrel. A döntés egyszóval. Az áll benne, hogy felsőbb hatóságok utasították el a határátlépési engedély meghosszabbítását. A Nikolaus v. Horthy-Gasse 10-be küldték az elutasító végzést.

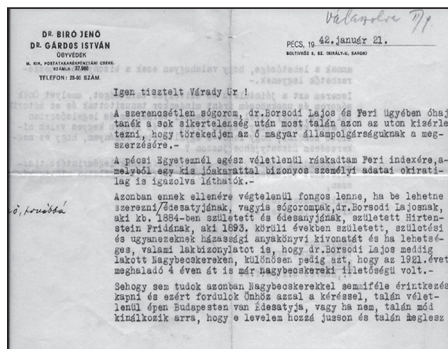
Segített volna Borsodiéknak ha nemcsak egy utcanév, hanem egész Becskerek is Horthy kezébe kerül? Egy darabig – 1944 márciusáig – valószínűleg igen. Bár Horthy alatt is sok minden történt. Az újvidéki razia is 1942 januárjában. Nagyapám a naplójában „rémtett”-nek nevezi. Sok töprengés után Horthy büntető-eljárást indított a tettesek ellen. Az ügyész azt kérte, hogy halálbüntetést szabjanak ki az elkövető főtisztekre. Ez akkor példátlan volt, és az akkori magyar kormány javára szól. De marad a tény, hogy Újvidéken magyar parancsnokság alatt követtek

el rémtetteket. Nem tudom, tudták-e Borsodiék, hogy 1941 decemberében, a magyar hatalom alatt megalakult az Újvidéki Ügyvédi Kamara. Az akkor érvényes szabályok szerint a kamara tagjainak csak 5 százaléka lehetett izraelita vallású. Becskereken a német megszálló katonai parancsnokság rendeletei árnyalatmentes új vallóságot szabtak. Már 1941. május 31-én született egy rendelet zsidókról és cigányokról. E rendelet 5. paragrafusa szerint: „Zsidónak nem engedélyezhető, hogy ügyvédi, orvosi, fogorvosi, állatorvosi vagy patikusi foglalkozást gyakoroljon.” Látom, hogy ez folyamatban lévő ügyekre is vonatkozott. Egy 1939-ben indult öröklési perben nagyapám az alpereseket, Perišin Bogdan és Perišin Branko földműveseket képviselte. Az ellenfél Perišin Jelena háziasszony volt. A megszálló katonai parancsnokság rendeleteinek meghozása után a bíróság felfüggesztette az eljárást, „mert dr. Bodnár, a felperes ügyvédje zsidó, és így alkalmatlanná vált arra, hogy folytassa az ügyfele képviselését”. Lajos és Ferenc talán abban is reménykedtek, hogy ha nem a német megszállók maradnak Becskereken, az élet mellett talán az ügyvédi irodát is fenntarthatják. Az 5 százalékra vonatkozó korlátozás valószínűleg Becskereken is rostált volna, de reményt még hagyott.

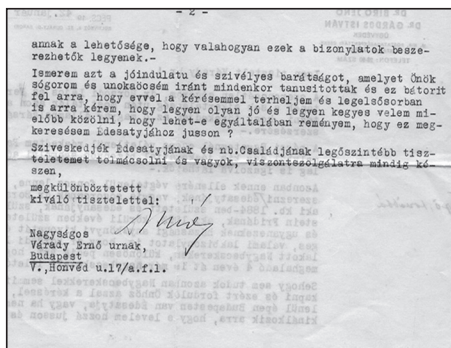
Borsodi Lajos azt írja, hogy 23 éven át maradtak magyarok, és hoztak áldozatokat a magyar gondolatért. Lajos magyarul írt verseket és prózát, első könyvét 1905-ben adta ki. Ez 36 évvel volt 1941 előtt. Miért 23 év? Van egy logikus válasz: 23 évvel 1941 előtt 1918 volt, ekkor szűnt meg a magyar hatalom Becskereken, ekkor döntötték le a Kiss Ernő-szobrot is. Ettől kezdve, ha valaki magyarnak

vallotta magát, már nem az uralkodó többséghez csatlakozott. Szóval arra a 23 évre utal a levél, melyek során Borsodiék a magyar kultúra mellett maradtak azután is, hogy ez kisebbségi kultúra lett. És akkor is, amikor – egy ideig – betiltották a magyar kultúregyesületeket. Ez egyébként köztudott volt. Ha Lajos azzal kezdte a mondatot, hogy magyar hovartartozás okán vár segítséget, nem kellett volna, hogy áthúzza az „okán” szót, és nem kellett volna beírni helyette, hogy „címén”.

Látok még egy levelet, melyben a magyar kötődés a remény. Bár lehet, hogy már olyan remény, mely túlélte Borsodiékat. Borsodi Lajos sógora ír egy levelet Pécsről 1942. január 21-én. Ernő nagybátyámnak küldi a levelet Pestre. Úgy tudom, hogy akkoriban nem igazán lehetett levelezni Magyarország és Szerbia között. Kockázatos volt. Utazni még lehetett. Azt nem tudom, hogy miért engedélyezték inkább az utazást, mint a levelezést. A pécsi rokon géppel írt levelet küldött:

A levél eljutott a nagyapámhoz. Vagy maga volt Pesten, vagy valaki más Becskerekről, akinek Ernő nagybátyám átadta a levelet. A levél fejlécén Bíró Jenő és Gárdos István ügyvédek neve áll, de az aláírásból nem

tudom kikövetkezni, hogy ki írta a levelet – és ki volt Borsodi Lajos sógora. Ő arra kéri nagyapámat, próbálja elintézni, hogy Borsodiék magyar állampolgárságot szerezzenek. Az egyik érv az, hogy Feri – aki Zágrábban fejezte be jogi tanulmányait – egy ideig Pécsen is tanult. Itt van persze az is, hogy amikor Lajos, majd Feri megszülettek, Nagybecskerek Magyarország része volt. Nagyapám válaszolt. Ceruzával rá írta a levélre, hogy „válaszolva II/9”. Tehát 1942. február 9-én válaszolt (talán ismét úgy, hogy valaki által Pestre juttatta a levelet). Csak azt nem tudom, hogy mit válaszolt. Nem valószínű, hogy a magyar állampolgárság alapján tényleg kiengették volna Borsodiékat a belgrádi lágerből. Az sem biztos, hogy éltek még, amikor a pécsi sógor levelet írt. Több irodalomtörténész szerint Borsodi Lajos és fia 1941 utolsó hónapjában vesztették életüket. De a dátum mellett rendszerint van egy kérdőjel is. A belgrádi tábor férfi foglyainak zömét 1941 decemberében végezték ki. A fogva tartott nőket néhány hónappal később. Vannak névsorok is, de köztudott, hogy ezek nem teljesek. Borsodiék neve nincs az ismert névsorokban. A negyvenes évek második felében öröklési eljárásokban egy hivatalos útmutatás segített. Eszerint ha nem lehet megállapítani a halál idő-

pontját, és férfiról van szó, 1941. december 31. a vélelmezett időpont. Ha nőről van szó, akkor 1942. április 30. Borsodi Lajos és Ferenc neve mellé azért kerülhetett az 1941. decemberi dátum, mert ezt tartották logikusnak a történészek, és ez volt a hivatalosként is elfogadott valószínűség. De akkor miért próbálkozott még a pécsi sógor 1942 januárjában? Két magyarázatnak körülbelül egyenlő esélye van. Az egyik az, hogy azért, mert tudott valamit – a másik az, hogy azért, mert valamit nem tudott.

Ha meglenne a nagyapám válasza, talán többet tudnék. De nem biztos. Lehet, hogy ő sem tudta 1942 januárjában/februárjában, hogy élnek-e még Borsodiék. Talán voltak még kísérletek, de az is lehet, hogy ezek már élet utáni életmentési kísérletek voltak. Az iratok nem mutatják pontosan, hogy Borsodiék mikor vesztették az életüket. Nincsenek visszaemlékezések sem az utolsó hónapokra, így azt sem tudjuk, melyek voltak az utolsó hónapok. Nagyon kevesen éltek csak túl a belgrádi haláltáborot. Zömmel az emlékek is a vesztőhelyen maradtak.

Borsodi Lajos *Kirakat* című novelláskötetében, amelyet Becskereken adott ki 1921-ben, eljátszadozik az élet és az emlék kapcsolatával:

„Élet, élet – forgatom a szót az ajkamon [...] És azt mondom magamban: mi is az élet? [...] És ekkor hirtelen jött mosollyal azt mondom magamban: mégis csak megfogtalak téged, fürgé menekülő kis szó, megfogtalak mert az élet – igen, igen, az élet csak egy emlék.”

1921-ben Borsodi Lajos még elkapta a menekülni igyekvő életet, és emlékként helyezte biztonságba. 1941-ben (vagy 1942-ben) már erre sem volt esély.